

„A FÖLD BÖLCS RENDJE VISSZATÉR...”

Környezetvédelem — társadalmi tevékenység

Társadalomkutatóként veszek részt a Magyar Tudományos Akadémia bioszféra-kutatásaiban. A környezeti válság természettudományos diagnózisát — legalábbis ennek lényegét — ismertnek tekintve (a *Korunk* ezzel foglalkozó előző számaira, cikkeire is utalva), itt most csak arról villantok fel néhány gondolatot: milyen társadalmi folyamatokat feltételez és von magával a hatékony környezetvédelem; hogy tehát *természeti* környezetünk válságával szembenézve mit „fedezünk fel“ *társadalmunkban?*

Induljunk ki talán a környezetvédelem fogalma körüli vitákból, bizonytalanságból. Mi minden tartozik ebbe a tevékenység-együttesbe? A leltározás eleve eltérő lesz aszerint, hogy miből indulunk ki: az ember alkotta környezet „legkülső övezetének“ tekintjük-e a természetet, vagy pedig a természetben, a bioszféra egészében keressük-e a civilizáció, a települések, az ember helyét és szerepét.

A levegő- és víz-tisztaságvédelmet mindkét közelítés életbevágónak tekinti. De már a hagyományos értelemben vett természetvédelmet (rezervátumok kijelölése, kipusztulóban lévő állat- és növényfajok védelme stb.) a település-tervező, ha nem zárja is ki a környezetvédelemből, a margójára utalja. A bioszféra védelmébe viszont azoknak az idegi és művelődési károknak az elhárítását bajos beleérteni, amelyek a természetben magában nemigen hagynak nyomot (mint például a városi zaj vagy a műemlékek pusztulása). A szemét a városgazdának is gondja ugyan, de csak annyiban, hogy valahogyan el kell takarítani; a bioszféra-védelemnek viszont sarkalatos igénye, hogy a hulladék visszajusson a szerves anyag természeti körforgásába. Vitás tételek mellett szerencsére kettősen, sőt többszörösen könnyelhetők — ti. a termelés javára közvetlenül elkönnyelhetők — is bőven akadnak. Például a levegőtisztítás a korróziót is csökkenti; a talajerő visszapótlása, az erózióvédelem a terméshozam fokozása mellett a mezőgazdasági ökoszisztémák egyensúlyát is szolgálja. Parkok, zöldövezetek létesítésében, az erdészet, a vízgazdálkodás tevékenysége egészében ki tudná szétkönnyelni az egészségügyi, az esztétikai és a természetvédelmi teljesítményt? S viszont ki tudná megjósolni, hogy az új és új szennyező technológiák ellensúlyozására milyen olyan új tisztító eljárások lépnek be még a leltárba, mint például napjainkban a radioaktív sugárzással szemben kialakuló védekezés?

Aligha lehet valaha is lezárni a környezetvédelem leltárát, pontosan és egyszer s mindenkorra meghatározni a fogalmát.

A jogalkotót vagy a lexikonszerkesztőt érthetően zavarja, ha a tárgy, amellyel foglalkoznia kell, ennyire „folyékony“. A szociológus azonban,

ha efféle, már bevett, sőt divatos, de még „folyékony“ fogalmakkal találkozok, úgy hegyezi a fülét, mint a csataló, amikor kürtszót hall. Mit nem adna a geológus azért, ha tanúja lehetne annak, hogyan gyűrődik ki a síkságból egy új hegyvonulat? A szociológust a környezetvédelemnek épp a képlekenysége, a kialakulatlansága — a *kialakulása* — érdeklí: az, hogy víz- és légtisztításból, talaj- és tájvédelemből, parkosításból, a védekezésből a zajjal és sugárveszéllyel szemben, a szemétkomposztálásból s ki tudja mi minden egyébből (továbbá mindennek az előkészítéséből a kutatás, a tervezés, az igazgatás, az oktatás, a nevelés terén) hogyan áll egybe a társadalmi tevékenység új „alrendszere“: a környezetvédelem.

Szakmai tolvajnyelvünkön szólva, egy mindeddig „latens struktúra“ válik napjainkban „manifesztté“: ahogyan fokozódik a környezet leromlása, úgy nő a szükséglet előbb a leromlás tüneteinek, majd az egész — ha minden változatlanul megy tovább, katasztrófába torkolló — folyamatnak a meggyógyítására; úgy szerveződnek e köré a történelmileg merőben új, de legalábbis újonnan felismert szükséglet köré a kielégítésére szolgáló legkülönbözőbb tevékenységek.

„A közöny tengeréből — írja egy amerikai szerző — az aggodalomnak eleinte csak egy-egy szigete emelkedett ki; ahogyan azután mind kinnebb emelkedtek ezek a szigetek, föld tűnt fel közöttük... és megértettük, hogy ezek részei *ugyanannak az egyetlen kihívásnak civilizációnkkal szemben.*“ A kép egyébként azt is kitűnően érzékelteti, hogy a környezeti válságból pusztán védekezéssel nem lehet kilábalni. Az „öko-katasztrófa“ alternatívája a műszakilag is magasan fejlett és biológiailag-esztétikailag is értékes környezet: az „ökológikus civilizáció“.

Az „ökológikus világ-civilizáció“. Mert Földünkön száz-egynéhány állam osztozik ugyan, de bioszféra csak *egy* van. A környezet romlása nem ismer országhatárokat; a jobb környezet megtervezése, kialakítása sem képzelhető el a legszorosabb nemzetközi együttműködés nélkül. A „környezetvédelem szociológiájának“ tehát három lépcsőben kell elemeznie az új tevékenység-együttes kibontakozását:

— először azt kell megvizsgálnia, milyen társadalmi erők hatására s melyek ellenállásával szemben integrálódik egységes stratégiába a környezetvédelem;

— másodszor azt, hogy a már sajátos ágazati arcú öltött környezetvédelem hogyan integrálódik a társadalmi tevékenység, az iparosodás és városiasodás egészébe, hogyan alakul viszonya a termelés fokozását továbbszennyezve szolgáló műszaki tevékenységekhez, és hogy velük való „vitázó együttműködésben“ hogyan tolódik át a hangsúly a védekezéstről a tervezésre, a környezet- és a gazdaságfejlesztés egybehangolására;

— és végül, de nem utolsósorban a környezetvédelem nemzetközi integrálódásának feltételeit, mechanizmusait kell megvizsgálnia, és pedig szintén a világ gazdaság fejlődésével összefüggésben: az egy-emberiség egy-környezete kialakításának részeként értelmezve az iparilag magasan fejlett országok igyekezetét, hogy megállítsák, megfordítsák *természeti* környezetük végtelen elszennyeződését — és a fejlődő országokét, hogy felszámolják a szegénységet: hogy korszerű *művi* környezetet teremtsenek.

Ebben a három lépcsőben tesszük hát fel újra a kérdést, most már így: *kiket* kell „felfedeznünk“, jobban megismernünk ahhoz, hogy kitisztuljon a környezetvédelem közös nevezője, hogy szintézisbe rendeződjön a környezet- és a gazdaságfejlesztés, és hogy szárnyakat kapjon a nemzetközi együttműködés e kettős-egy cél szolgálatában?

Környezetkutatás — az ökológusok „felfedezése“

Bölcsész- és jogászhallgatók a negyvenes évek vége táján, ha előfordultunk a Gólyavár (a budapesti egyetem természettudományos tömbje) környékén, nagy respektussal pillantottunk fel a fizikai, kémiai tanszékek késő estig kivilágított ablakaira. Igaz, laikus fejfel részleteiben nem értettük, mit számolnak, mit kotyvasztanak ott fent a laboratóriumokban, de azt jól tudtuk, hogy olyasvalamit, amin nagymértékben múlik a világ s a haza sorsa. A fizika „forradalma“ után a biológiáé csak majd az ötvenes évek végére bontakozott ki, de például Szent-Györgyi Nobel-díja vagy a penicillin diadalútja már velünk is sejtette, hogy a biológiában, közelebbről a *mikrobiológiában* ugyancsak olyasvalami történik, amire nagyon fontos volna odafigyelnünk. Hanem hogy az A/3-as épületben, folyosói tablón a lepréselt virágokkal, a szeszbe tett bogarakkal? ... Álmunkban sem jutott volna eszünkbe, hogy mire meg sem vénülünk, legalább annyira ott lesz a világ szeme a *terepbiológián*, a növény- és állattanon, mint az atomreaktoron.

Pedig ha van remény arra, hogy a környezeti válságot gyökereiben megértsük, hogy a meggyógyításán fáradozó százféle szakember közös nyelvet, elméletet, szemléletet találjon: az főképp annak köszönhető, hogy az elmúlt évtizedekben ezekben a rendszerint még küllemükben is elhanyagolt A/3-as épületekben (a Mikó-kertben nem tudom, mi a megfelelő szám) beérlelődött a makrobiológia „forradalma“; hogy a növény- és állattanból kinőtt az élőlények és környezetük viszonyát rendszerként megragadó ökológia.

Az *ember* és környezete közötti kölcsönhatást (ide értve az ember és a többi ember közötti viszonyt is) korántsem tudja még hasonló színvonalon leírni a humán- és társadalmi ökológia. Attól pedig, hogy a természeti és a társadalmi ökológia egyetlen, koherens tudományágban egyesüljön, s különösen attól, hogy az ökológiai kutatás eredményeit olyan közvetlenül tudjuk műszakilag értékesíteni, mint a fizika, a kémia vagy a mikrobiológia felfedezéseit — még messzebb állunk. Tudománytörténetileg éppen ez a *késés* a válság lényege. A megoldás aligha az, hogy az ökológia mindent magába ölelő „szupertudománnyá“ dagadjon; hogy mindnyájan, akik környezeti kérdésekkel foglalkozunk, ökológussá képezzük át magunkat — annál inkább viszont az, hogy az ökológiai szemlélet behatoljon a tudomány és a gyakorlat egészébe. Hogy rendszereket elemezzünk, rendszereket tervezzünk, és azokon belül kísérletezzük ki a rendszer egyensúlya szempontjából legkedvezőbb folyamatokat; hogy magát a *civilizációs folyamatot* is — az ember szabadságát, emberségének kiteljesedését — a természet, a kozmosz roppant rendszerének összefüggéseiben lássuk.

Az ökológiai szemlélet és kutatási módszer úttörői viszont a termé-

szeti ökológusok. Környezetkutatásunk (s ezáltal környezettervezésünk és környezetpolitikánk) tudományos megalapozása csak akkor lesz korszerű, ha nem tartunk „menyasszony nélküli lakodalmat“; — ha a Gólyavárak körül és a Mikó-kertekben — de a gimnáziumi tantestületekben, a műszaki fejlesztés, a népgazdasági tervezés döntéshozatali fórumain is — mielőbb teljes potenciális jelentőségükben „fedezzük fel“ a nem csupán a fizikusokhoz, hanem a mikrobiológusokhoz képest is háttérbe szorult, szerény, gyakran félszeg természetkutatókat.

Aminék azonban az is feltétele, hogy ők viszont szaktudományuk „gettójából“ lépjenek ki; hogy ne csak kutatásra-oktatásra, hanem a tervezésben, az igazgatásban való részvételre is készüljenek fel. Ha a társadalomnak a terepbiológusokat — nekik a *társadalmat*, az *embert* kell „felfedezniük“, s ennek jegyében szövetségeseiket is a környezet- és természetvédelemben. Ez utóbbiak között nem is a társadalomkutatókat említeném első helyen (nem akarok hazabeszélni), hanem — a költőket. Mert ha a környezetvédelem intellektuális közös nevezője az ökológiai szemlélet, *érzelmi* közös nevezője a természet, a táj szeretete. Amiben is a költők a nem-középiskolás fokú tanáraink. Tamási, Áprily például (épp az „ökológikus civilizáció“-ra való mozgósításban mérhetjük fel, mennyire *modern* művészek ők) ugyanúgy velünk vannak a környezetvédelem eszmebarikádjain, mint egy Bod Péter avagy egy Herman Ottó.

Környezettervezés — gyermekeink „felfedezése“

„A természeti környezet elszennyeződése problémájának végső megoldása mind a műszaki, mind a biológiai termelésben olyan, viszonylag zárt rendszerek létrehozása, amelyekben a melléktermékeket és salakanyagokat szinte egészében visszavezetjük a termelési láncba“ — mutatott rá egy előadásában Szentágotai János professzor, és tegyük hozzá: az, hogy e viszonylag zárt (helyi) rendszerek összességükben is egy olyan (világméretű) rendszert alkossanak, amelyben a bioszféra és a technoszféra, a természet és a civilizáció dinamikus egyensúlyban „termeli újra“ egymást.

Világos (valamennyi számottevő nyugati közgazdász előtt is világos), hogy a termelésnek egy ilyen hallatlanul bonyolult és a szó szoros értelmében mindent átfogó *rendjét* csakis a legigényesebben tudományos *tervezéssel* lehet felépíteni és „üzemeltetni“. Azaz: ott, ahol ma még a profit-mechanizmus kormányozza a gazdaságot, *már csak ezért is* át kell térni — még hozzá mielőbb — a tervgazdálkodásra. Minekünk pedig *már csak ezért is* érzékenyebbé kell tennünk gazdálkodási rendszerünket a nem közvetlenül gazdasági érdekekre, értékekre; meg kell tanulnunk folyamatosabban közeledni távlati céljainkhoz rövid lejáratú céljaink megvalósítása közben és *által*. A korszerű környezetvédelem műszaki eszközeit sem tudjuk előteremteni, ha nem gyorsítjuk meg iparosodásunkat, gazdasági növekedésünket. De ha el akarjuk kerülni, hogy környezetünk annyira leromoljon, mint az iparilag magasan fejlett társadalmaké, iparosításunk iránymódosítását nem halaszthatjuk akkorra, amikor majd elérjük az ő műszaki színvonalukat. Már *most* egy „ökológusabb“ (a természet „érdekeire“ s azon keresztül az ember testi-

lelki egészségére fokozottabban tekintettel lévő) termelési szerkezet és ami ettől elválaszthatatlan: fogyasztási szerkezet, életmód, életfelfogás kialakítását kell megkezdenünk.

Nagy a kísértés arra, hogy ezt a mi jelenlegi igényeinket, elképzeléseinket előrevetítve tegyük. Pedig az „ökológikus civilizációban“ nem mi leszünk a fogyasztók. Ahhoz, hogy a környezetvédelem színvonalasan integrálódjék, az ökológusokat kell „felfedeznünk“. Ahhoz viszont, hogy a műszaki-gazdasági és a természetföldrajzi adottságaink megszabta keretek között bölcsen (és demokratikusan) alakíthassuk a gazdaság- és a környezetfejlesztés viszonyát, az arányt az életszínvonal mennyiségi és minőségi összetevőinek emelése között — a *gyermekünket*, a *fiatalokat* kell újra és újra „felfedeznünk“. Nemcsak az egészségüket, az életüket nem szabad veszélyeztetnünk a szennyezési tűrőhatárok átlépésével. A választás lehetőségét is nyitva kell hagynunk számukra, hogy a *saját* igényeiknek, felfogásuknak megfelelően alakítsák tovább azt a világot, amelyet rájuk hagyunk. Azzal pedig az erre irányuló részletesebb kutatásoknak elébeugva is számolhatunk, hogy ahogyan közeledni fogunk az anyagi javakkal való ellátottságnak ahhoz a fokához, ahol ma a „fogyasztói társadalmak“ tartanak, minálunk is elsősorban a fiatalok követelik majd nem a még nagyobb kényelmet, nem a fényűző jólétet, hanem — Bognár József szavával — az élet „minőségi elemeinek“, köztük a környezet minőségének is a javítását.

Nemzetközi környezetpolitika — szomszédaink „felfedezése“

A bioszféra elszennyeződése éppúgy léteben fenyegeti az egész emberiséget, mint az atomkatasztrófa. Ahhoz azonban, hogy az „összezsugorodott világ“ ezt a veszedelmet is elkerülhesse, a népeknek, az országoknak nemcsak békés egymás mellett élésre van szüksége, hanem a tevékeny együttműködésre is.

Arról, hogy a környezetvédelem világpolitikai kérdéssé vált, és hogy mekkora akadályokat kell még elhárítani a valóban világot átfogó környezettervezés útjából, nagyon sok szó esett az utóbbi időben. Arról viszont jóval kevesebb szó esik, hogy a „nemzetit“ és a „nemzetközit“ a környezetvédelem terén is — a környezetvédelem terén különösen — a „regionális“ köti össze. Pedig a Föld bioszférájáért való egyetemes felelősségvállalást elképzelni sem igen lehet másképp, mint hogy mindekelőtt nagy természetföldrajzi egységeken, osztozó országok egyeztetik össze akcióikat, terveiket. Biztató ebből a szempontból, hogy *a szocialista országok tapasztalatcseréjének mind jelentősebb, állandó témájává nőtt a környezetvédelem*; és kézenfekvő, hogy olyan — a politikai tömböket keresztbemetsző — természetföldrajzi régiók környezetvédelme érdekében, amilyen például a Balti-tenger vagy a Duna vízgyűjtő területe, összefogjanak a különböző társadalmi rendszerű országok.

Eddigi gondolatmenetünkéből azonban az is következik, hogy a valóban hatékony nemzetközi környezetvédelmi együttműködés kialakításához aligha lesznek elegendők a műszaki együttműködés rutinmódszerei. Hiszen láttuk, hogy a korszerű tisztító technológiák bevetésén túl, az iparosodás és városiasodás egész eddigi irányát és stílusát módosítja az

ökológiai szemlélet térhódítása. Ez a folyamat pedig még az azonos társadalmi rendszerű, a műszaki fejlettség hasonló fokán álló országokban is különböző módon — a történelmi előzményektől, a természethez s a technikához való viszony társadalmi-kulturális meghatározottságától is függő ritmusban — bontakozik ki. Úgyhogy egybevetve hasonlóságunkat különbözőségünkben és különbözőségünket hasonlóságunkban: környezetvédelmünk szervezeti felépítését, környezet- és gazdaságfejlesztésünk összehangolását, végső soron pedig iparosodásunk és városiasodásunk modelljét és módszereit is közelítenünk kell egymáshoz, hogy aztán az egyes környezetvédelmi problémák feltárását és megoldását az együttműködő országok közös környezetvédelmi *stratégiájába* illeszthessük.

A környezeti válsággal való közös szembenézés ebben a mélységben alkalom és indíték, hogy újra felfedezzük, miszerint „Dunának, Oltnak egy a hangja...“ Hogy a Rajna és a Kongó, a Mississippi és a Gangesz egy-hangját meghallja az egy-emberiség, ahhoz mi szomszédaink újra-felfedezésével járulhatunk hozzá a leghitelesebben.

„A Föld bölcs rendje visszatér...“

Amikor kerek két éve fő feladatomban kaptam, hogy kíséreljem meg kialakítani a „környezetvédelem szociológiáját“ Magyarországon, ezt a Radnóti-strófát választottam egész vállalkozásom mottójául:

*S a föld bölcs rendje visszatér, amit
ó csillagok szakállas fénye áztat;
állatok s kalászkok rendje ez, nehéz
s mégis szelíd szolgálati szabályzat.*

A verset 1941-ben írta a költő a lövészárkoktól tépett föld békéjének visszatértéről — egy olyan háború küszöbén, amelyben őt (előre érezte) meggyilkolták. Ezért több a vers, mint látomás: hitvallás is, mert nem kérdezi, hanem *kijelenti*, hogy a föld bölcs rendje vissza fog térni.

Az iparvidékek elfeketedő egét, a megmérgezett halak milliárdjait partra vető óceánokat látva, választhatjuk-e a környezetvédelem munkahipotéziséül is, hogy a természet ellen folytatott esztelen hadjárat után szintén — nem talán, hanem *bizonyosan* — visszatér ez a „bölcs rend“? (Pontosabban nem is hogy *visszatér-e*, hiszen nem a civilizáció előtti állapotot akarjuk helyreállítani, hanem hogy sikerül-e megteremteni a természeti és az ember alkotta környezet új egyensúlyát egy „ökológus civilizációban“?)

A felelős cselekvést egyaránt megbénítja a pesszimista fatalizmus és az optimista kvietizmus: a „már késő“, az „úgyis hiába“, az eddigi leromlás kivetítése a jövőbe — és az az önáltatás, hogy a műszaki haladás, a szocialista tervegazdaság *önműködően* megold majd minden kérdést. Alapállásunk csak az lehet, hogy a történelem ezúttal is olyan feladatot tűzött az emberiség elé, amelynek megoldásához az eszközöket is felkínálja. De ezeket az eszközöket *nekünk* kell feltárnunk, megmunkálnunk, felhasználnunk; a megoldás tendenciáit nekünk kell meg erősítenünk.

Vázlatomban három olyan nagy történelmi tendenciára utaltam, amelyek éppen annál fogva ígéretesek a környezeti kérdések megoldására való társadalmi mozgósítás szempontjából, mert közvetlenül nem erre irányulnak (nemcsak erre irányulnak), mert a környezetvédelem ügyét a haladás egyetemes ügyébe ágyazzák. Nemcsak a környezet-leromlás indokolja, hogy a tudományos-műszaki forradalom káros mellékkövetkezményeit az eddigieknél is igényesebb, sokoldalúbb tudomány- és szakmaközi kutatásokkal védjük ki. De a korszerű környezetvédelemre való felkészülés — és ennek jegyében az, ha „felfedezzük“ az ökológusokat, ha közelíteni igyekszünk a természeti és a társadalmi ökológiát — mindenestől megemeli a tudományos élet színvonalát, elősegíti az egyes tudományágak integrálódása elvének érvényesülését. Nemcsak a jobb környezet kialakítása kívánja meg, hogy tervezésünket érzékenyebbé tegyük a pénzben ki nem fejezhető értékekre, s hogy az iparosodás és városiasodás különböző fokán álló országok (és országrészek) fejlődését ugyanazon átfogó koncepcióban hangoljuk össze. De a környezetpolitikát a gazdaságpolitikába illesztve, s ennek jegyében jobban megismerve a fogyasztót — különösen a holnapi fogyasztót, a fiatalokat — a maga egészében „társadalmibbá“ tehetjük gazdaságirányításunkat. És nemcsak az öko-katasztrófa árnyéka sürgeti a világméretű és a regionális nemzetközi együttműködés elmélyítését. Mindez nagyon fontos katalizátor lehet a béke megszervezésében; új lendületet, új tartalmat adhat a szomszéd népek közötti barátságoknak.

A természethez és egymáshoz való viszonyunk szorosan összefügg. Miközben egy „ökológikus civilizáció“ felé indulva „partneribb“ viszonyt keresünk a természettel, azokhoz is közelebb kerülünk, akikkel — a kutatásban, a tervezésben vagy a nemzetközi fórumokon — együtt keresünk a föld bölcs rendjének „nehéz s mégis szelíd szolgálati szabályzatát“. Fordítva pedig: ha tártabban közeledünk más szakmájú, más életkorú, más nemzetiségű partnereinkhez, a másik emberhez — ezzel a természet „újrafelfedezéséhez“ is kedvezőbb feltételeket teremtünk. Ha aztán így, a magunk hatókörében megfordítottuk a természettől és az egymástól való elidegenedés boszorkánykörét, értelmetlennek érezzük a „peszsimisták“ és az „optimisták“ vitáját a környezeti kérdéseket tárgyaló cikk-áradatban. A tevékeny bizalom légkörében élünk: rajtunk már nem múlik, hogy visszatérjen, megvalósuljon „a föld bölcs rendje“.

Székely Dániel: Mezőség